

Іван Ковальчук
(м. Житомир)

БОРІТЬБА «СМЕРШУ» З КЕРІВНИЦТВОМ ОУНІВСЬКОГО ПІДПІЛЛЯ НА ЖИТОМИРЩИНІ У ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ 1944 Р.

У ході Житомирсько-Бердичівської наступальної операції, що тривала з 24 грудня 1943 р. по 12 січня 1944 р., було звільнено від нацистських окупаційних військ майже всю територію Житомирської області. Поступово розпочалася її нова радянська, що обов'язково включала у себе ідеологічне виховання радянського суспільства та очищення його від колабораціоністів, контрреволюційних елементів, шпигунів і диверсантів ворожих країн. Одним із органів, на який були покладені функції цього «очищення» у той час був «Смерш». «Смерш» (від скорочення рос. м. «Смерть шпионам!») – назва ряду окремих контррозвідувальних організацій в СРСР, створених упродовж квітня – травня 1943 р. Щодо «контрреволюційних і буржуазних» ОУН та УПА, то завданням цього органу була індивідуальна боротьба з їх керівництвом та організаційними осередками.

Під час наступу частин Червоної армії, 1 січня 1944 р. 7-им полком 24-ї стрілецької дивізії 18-ї армії 1-го Українського фронту, було зайняте с Половецьке Бердичівського району, де на той час зупинилася та ночувала диверсійна група УПА «Схід» «Дороша» (Миколи Ткаченка). Повстанці розраховували на те, що формування Червоної армії швидко пройдуть село, і вони опиняться у радянському тилу. Однак підрозділи 7-го полку зупинилися у Половецькому на постій. На горішці однієї із хат випадково було виявлено п'ять невідомих чоловіків, як виявилось згодом, це були: провідник ОУН(Б) Житомирщини «Орлюк» (Володимир Куліш), ройовий «Гора» (Василь Завадовський), заступник ройового «Медик» (.Яків Сац), «Варнава» (Степан Вернигора), «Роман» або «Ромка» (Ілля Романовський) [6, акр. 9, 24]. «Орлюк» запропонував іншим повстанцям видати себе за радянських партизанів. Сам він спочатку представився партизаном «Миколою Пахомовичем Орлюком». Однак невдовзі повстанців було викрито та заарештовано контррозвідкою «Смершем». Як далі розгорталися події достеменно невідомо, проте за довідкою слідчого управління «Смершу», «Орлюк» 2 січня 1944 р. «при спробі втечі з допиту, вбитий» [6, акр. 11].

Під час повторного обшуку у тому ж господарстві було виявлено присутність повстанських командирів «Дороша», «Марка» (В'ячеслав Загельський [не точно. – І. К.] та «Медового» (невстановлений упівець. –

І. К.). Останні чинили впертий збройний спротив та, вбивши червоноармійця-автоматника, спробували вирватися із оточення. З трьох оточених прорватися вдалося тільки «Дорошу».

Наступного дня – 2 січня 1944 р. біля будинку, де відбувся бій «Дороша» із червоноармійцями, була затримана та заарештована зв'язкова цієї диверсійної групи «Оксана» – Ганна Вознюк [3, акр. 7].

Уже 18 січня 1944 р. у с Никонівка Бердичівського району співробітниками «Смершу» заарештований командир партизанського штабу диверсійних дій (ПШДД) і диверсійної групи УПА «Схід» [8, арк. 367], а з кінця жовтня 1943 р. і фактичний очільник всіх підрозділів УПА Житомирщини «Дорош» (М. Ткаченко) [4, арк. 160]. Через три дні після арешту – 22 січня 1943 р., «Дороша» та матеріали слідства по ньому відправили у Москву до Головного управління контррозвідки Червоної армії «Смерш». Командир «Дорош», ймовірно, став першим високим керівником УПА, якого 1944 р. захопила радянська контррозвідка. Дане перевезення до Москви може свідчити про намагання використати його в агентурних цілях. Однак цього не відбулося. Після засудження до вищої міри покарання М. Ткаченка 20 травня 1944 р. було розстріляно. Згідно висновку Генеральної прокуратури Російської Федерації від 21 липня 1992 р., М. Ткаченка «визнано таким, що не підлягає реабілітації» [7].

28 січня 1944 р. у с Новопіль Черняхівського району військовослужбовці «Смершу» затримали, а 30 січня – заарештували керівника Житомирського окружного проводу ОУН(Б) «Муху» (Миколу Мусія) [5, арк. 3-4]. Упродовж 1941-1943 рр. «Муха» працював у Пулинському районному проводі та організував Бердичівський окружний провід бандерівців [5, арк. 81-84]. 16 червня 1944 р. вироком військового трибуналу 1-го Українського фронту М. Мусія було засуджено до вищої міри покарання – розстрілу. Вирок був виконаний вже 19 червня [5, арк. 351 зв-361].

На допитах у контррозвідці «Смерш» М. Мусій «щиросердно» розкрив відомі йому деталі діяльності і зв'язки націоналістичного руху Житомирщини. Можна припускати, що абсолютна більшість розвідників і зв'язкових, які у 1944 р. послуговувалися старими зв'язками, були захоплені радянськими спецорганами. За таких обставин командування воєнної округи «Тютюнник» змушене було міняти тактику повстанської діяльності на Житомирщині.

8 лютого 1944 р. у Житомирі відділ контррозвідки «Смерш» 18 армії заарештував номінального заступника керівника Житомирської округи ОУН(Б) «Дуба» – Саву Дубенка. Він був лікарем за фахом, проживав у Києві і 1941 р. вступив до мельниківської ОУН, згодом приєднався до лав бандерівської Організації. У Житомир С. Дубенко прибув приблизно 26 вересня 1943 р., влаштувався на роботу у міську поліклініку і був залучений «Мухой» до Житомирського окружного проводу. Однак реальної організаційно-пропагандистської діяльності по оунівській лінії

«Дуб» не проводив. Вироком військового трибуналу військ НКВС Київської області 16 вересня 1944 р. С. Дубенка засуджено до розстрілу, який був виконаний 22 листопада 1944 р. [2, арк. 3, 74 зв., 108 зв, 161-163 зв., 165].

Також на початку лютого 1944 р. співробітники «Смершу» у Бердичеві заарештували очільника Бердичівського міського і районного проводів бандерівців Тимофія Шведа. Фактично, на той час, ці осередки уже не були чинними і не мали достатньої кількості членів. 1 червня 1944 р. вироком військового трибуналу військ НКВС Українського округу Т. Швед був засуджений до розстрілу. Вирок виконано 21 серпня 1944 р. [1, арк. 3, 45 зв.-48 зв., 395, 523].

Отже, боротьба радянської контррозвідки «Смерш» із керівним складом оунівського підпілля Житомирщини у першій половині 1944 р. завдала бандерівській Організації значних втрат. На початок 1944 р. Житомирський обласний, ряд окружних та районних проводів ОУН(Б) були викриті та обезголовлені. Лише з відходом далі на Західну Україну основних сил Червоної армії і після певної зміни тактики та методів діяльності, керівництво ОУН(Б) змогло частково поновити кадрові втрати на Житомирщині. Це, у свою чергу, дозволило оунівським структурам діяти на території Житомирської області до середини 1950-х років.

Література

1. Архів Управління Служби безпеки України в Житомирській області (*далі*- АУ СБУ ЖО), ф. 5, оп. 1, спр. 4113, т. 1, 524 арк.
2. АУ СБУ ЖО, ф. 5, оп. 1, спр. 19778, 173 арк.
3. АУ СБУ ЖО, ф. 6, оп. 1, спр. 9521, 22 арк.
4. АУ СБУ ЖО, ф. 6, оп. 1, спр. 30121, 196 арк.
5. Архів Управління Служби безпеки України у Львівській області (*далі* - АУ СБУ ЛО), ф. 5, оп. 2, спр. 54786, 373 арк.
6. Архів Управління Служби безпеки України в Рівненській області (*далі* - АУ СБУ РО), ф. 5, спр. 18738, 502 арк.
7. Відповідь Федеральної служби безпеки Російської Федерації на запит щодо з'ясування долі Ткаченка Миколи Михайловича [Електронний варіант]. - (Особистий архів автора).
8. Вовк О. Диверсійна група УПА «Схід» // Український визвольний рух. - Львів, 2012. - 36.17. - С 336-374.